

schaftlicher Mitarbeit von Felix Schneider und Johannes Feichtinger. Graz : Im Selbstverlag der Historischen Landeskommission für Steiermark 1995. 763 strani. – ZČ 50, 1996, št. 3, str. 473–474.

Ocena: Ignacij Voje, Slovenci pod pritiskom turškega nasilja. Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete 1996. 271 strani. – ZČ 50, 1996, št. 3, str. 456–457.

Ocena: Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novem-

bra 1994). Ljubljana : SAZU, razred za zgodovinske in družbene vede, 1995. 382 strani. (Razprave ; 17). – ZČ 50, 1996, št. 1, str. 154–155.

Sourednik: Grafenauerjev zbornik. Ljubljana, Maribor 1996, 703 str.

O avtorju. – V: Ignacij Voje, Slovenci pod pritiskom turškega nasilja. Ljubljana 1996. (besedilo na zavihku)

Nataša Stergar

Zgodovinar o sebi: akademik prof. dr. Ferdo Gestrin

Hiša mojega očeta

(Spomini na mladost, predvajani 26.3.1995 na tretjem programu Radia Slovenija.)

Sem Ljubljčan, eden izmed zadnjih članov starega, v 18. stoletju v Ljubljano doseljenega »farbarskega« rodu. Ena veja se je vsidrala v Štelnarjih (Kongresni trg), druga pa na Forštatu, na Poljanah oz. Poljanskem nasipu, in iz nje sem izšel. Člani obeh so bili ugledni in meščansko premožni prebivalci glavnega mesta Kranjske. Bili so med njimi izobraženci, pravniki in profesorji ter duhovniki, višji uradniki, »farbarji« iz roda v rod in obrtni mojstri. Tudi oče je bil cenjen krojaški mojster in v njegovi delavnici so si dali krojiti nove talarje in druga duhovniška oblačila mnogi stolni korarji (kanoniki) in celo škof A. B. Jeglič. Oče, vdovec, se je že v petem desetletju življenja ponovno poročil z materjo, komaj dvajsetletnim kmečkim dekletom, izučeno šiviljo, doma v vasi blizu Šmarij (Šmarje-Sap). Poleg nekaj mesecev več kakor leto dni starejšega brata se je v zakonu rodila še več kakor poldrugo leto mlajša sestra; vsi trije rojeni v času prve svetovne vojske. Na družinsko blagostanje po končani vojski me opozarjajo spomini na doživetja v vrtcu na učiteljišču, ki ga je vodila znana gospodična Vencajzova, pa na lepa oblačila očetove izdelave, ki sem jih nosil ob družinskih sprehodih. Še posebej živo mi je v spominu majestetično ponašanje in oblačenje babice, očetove nezakonske matere in tedaj vdove višjega ogrskega oficirja Hrovatha, ki smo jo vnuki imenovali »Hrvatovka«. Naskrivaj in zlasti po njeni smrti smo se vsi trije nenadzorovano igrali z zlatino (veržice za lomjone, razne broške, ure, prstani, zlatniki), ki jo je hranila v šatulji, obloženi z rdečim žametom in razdeljeni v mnoge predalčke. Marsikaj smo tudi raznesli in poškodovali.

Blagostanje je vse bolj uničevala očetova zasvojenost z alkoholom, družinsko življenje pa je rušilo nerazumevanje med staršema. Prav na očetovo slabost je vezan eden izmed najzgodnejših spominov. Bilo je pozimi sredi noči. V spalnici sem z bratom spal v železni posteljici s poslikanimi končnicami in pleteno mrežo ob strani. Opiti oče se je glasno prepiral z materjo. Razjarjen se je nenadoma znesel nad bratom. Dvignil ga je z ležišča in ga vrغل po sobi. Brat je k sreči kakor maček padel na vse štiri, se plazil proti odprtim vratom in od strahu lulal po blesteče zglajenem parketu. Sam sem nato odracal za njim, ne da bi se me oče dotaknil. Na hodnik je pred očetom kmalu pritekla tudi mati in skupaj smo bosí v spalnih srajcah po snegu tekli k mamini sestri, poročeni v približno sto metrov oddaljeni hiši. Sestra, dojenček v povojih (štručka), je prepir prespala, ležeč ob vnožju materine postelje. Spomin na ta dogodek me je v študentskih letih rešil pijanstva, ko smo preveč na široko uživali akademsko svobodo. Star polpeto leto sem dočakal zlom zakona. Oče je zapustil družino in sem ga nato do smrti (1936) videl le enkrat, ko sem ga obiskal v bolnici. Umrł je in bil pokopan kot mestni revež na skrajnem robu pokopališča. Povod

za očetovo odločitev je bil po pripovedovanju, ki sem ga kasneje z več strani poslušal, naslednji. Za večje delo naj bi oče dobil v gotovini 13.000 kron plačila. Zbral je prijatelje, najel vse ljubljanske izvoščke in v treh dneh pognal vsoto, s katero bi mogel kupiti hišo. Onesnaženemu, povaljanemu in z uničeno obleko mu je mati zaprla vrata. Nato sta delovala očetova osramočenost in »moški« ponos. Zame pa se je končalo kratko obdobje hiše mojega očeta in se začelo popotovanje po trnovi poti življenja in njegovi trdi samorastniški vzgoji.

Skrb za nas otroke je prevzel rednik, ki se je usedel na celotni očetov krojaški obrat in z materjo do poroke po očetovi smrti živel izven zakona. Nikakor ni bil slab človek, toda z nami si je nakopal na glavo veliko odgovornost, ki ji je bil vse manj kos, čim bolj smo otroci odraščali. Ne samo pri vzgoji, za katero ob celodnevem delu ni imel veliko časa. Kolikor jo je bilo, je bila na plečih matere. Toda v glavnem smo se vzgajali sami med ljudmi in na ulici. Vedno težje je bilo tudi zaradi gmotnih problemov. Čimbolj se je bližal čas velike gospodarske krize, manj je bilo dela in delavnica je prinašala vedno manj. Življenje v družini je postajalo vedno bolj skromno in negotovo ter doseglo vrhunec slabega, ko sem zaključil nižjo gimnazijo. Že nekaj let pred tem smo morali otroci na nek način prispevati k gospodinjstvu. Sam sem moral vsake počitnice preživeti na kmetih pri raznih sorodnikih, kjer so me vključevali v vedno težja dela. Še ne 14 let star sem na veliki kmetiji vse počitnice nadomeščal velikega hlapca, ki je imel na skrbi živino. S tem sem si več let zapovrstjo zaslužil za šolske potrebščine. Vsa ta leta so bili dodatni vir družinske prehrane gozdni sadeži, ki smo jih otroci nabirali po Golovcu in gozdovih ob Savi. Zlasti kuhani kostanji so bili daleč v jesenski čas enkrat dnevno redni obrok hrane. Za dopolnilo družinskemu »proračunu« – in na skrivaj tudi zase – smo nabirali odpadle kosti na klavnici in drugje, v jeseni pa po kostanjevih drevoredih pobirali divji kostanj in oboje prodajali po izredno nizki ceni pri Rohrmannu na današnjem Petkovškovem nabrežju. S sadjem, ki ga ni bilo na domačem jedilniku, smo se oskrbovali na tujih vrtovih, kar ni minilo brez pasjih ugrizov, ran od bodeče žice ali od stekla na betonski ograji ter palice, če so me ujeli. Že od druge gimnazije dalje sem podučeval sošolce, deloma za jedačo deloma za skromno denarno nagrado, vendar sem kmalu dobil tudi prave inštrukcije. V zvezi s tem se spominjam naslednjega dogodka. Za učenje s sošolcem sem dobil kos kruha in veliko rezino šunke. Da dobrot ne bi delil s prijatelji, sem na poti k njim jed z naglico gotal. Ob polnih ustih sem se začel dušiti. Rešil me je mladi slikar Nande Vidmar, ki je v mesto hodil po Poljanskem nasipu in smo ga mnogi poznali, ker nas je večkrat skiciral. Iz izkušnje sem, čeprav mlad, potegnil moralni nauk, ki sem se ga pozneje vedno držal.

Bolj kakor skromno, da ne rečem revno življenje, ki sem ga ob vragolijah predmestne klape, kateri sem pripadal, občutil kot nekaj samo po sebi razumljivega, me je prizadelo vzdušje v šoli. Doživljal sem leta dolgo psihične travme, ko je bilo v razredu treba dajati podatke o razbiti družini, o očetu in redniku. Bil sem edini v razredu s tako usodo in pred sošolci sem se neskončno sramoval. V prvem razredu, še ne šest let star, sem bil tudi edini levak. Po takratnih pedagoških načelih, da je samo desnica roka pisanja, sem bil neštetokrat kaznovan. Starejša in nekoliko grbasta učiteljica me je ob prekršku z bambusovo tenko paličico po svoji uvidevnosti tepla po vrhu zaprte leve roke. Bolečino sem trdovratno prenašal brez glasu in s solzami v očeh. S trpinčenjem oz. z vzgojnimi ukrepi je prenehala šele potem, ko se je levica uklonila desnici. Še danes pišem z desnico, za vsa druga dela pa sem ostal levak. Zadnje razočaranje v osnovni šoli na Ledini sem doživel, ko sem moral z motivacijo, da sem premlad za vpis na gimnazijo, končati še peti razred. Pomiril sem se šele, ko sem sošolca, soseda v klopi in sina bogatega trgovca, dohittel v prvi gimnaziji na Poljanah. Z učenjem nisem imel težav, šele v tretji gimnaziji sem moral vzeti knjige v roke, ker drugače ni več šlo. Uspešno sem zaključil nižjo gimnazijo in bil oproščen tedaj na novo uvedene male mature.

Silno rad sem tedaj tudi že bral. Vzpodbudo sem dobil pri Kunaverjevih, pri bratu Sivega Volka, ki je imel veliko mladinskih knjig ter mi jih je izbiral in posojal. Iz neznanih vzrokov so mi doma branili in prepovedovali to »razvado«. Vendar je bila želja po branju neustavljiva. Velikokrat sem si pomagal tako, da sem se zatekel v kletne prostore in ob svečnih ostankih, nabranih tudi na pokopališču, prebiral ure in ure vse, kar sem dobil v roke. Ponoči mi je za branje v postelji pogosto

služila ulična svetilka nad bližnjo tramvajsko postajo. Postajal sem že tedaj knjižni molj, kar sem še danes.

Iz ljubezni do knjig in sle po znanju je v meni zrasla želja, da bi po mali maturi nadaljeval šolanje. Bil sem edini v pobalinski tovarišiji, ki se je tako odločal. Toda po rednikovem sklepu naj bi šel v uk k finomehaniškem mojstru. Z mladostno ihto sem se uprl rednikovi zahtevi, češ da hočem končati gimnazijo. Odgovor je bil odločen ne, da je to sicer moja želja, vendar da me ne bo več redil in vzdrževal, kar se je res zgodilo. Rednikovo odločitev sem z odraščanjem vse bolj razumel. Gospodarska kriza je bila tedaj na vrhuncu in krojaška obrt ni prinašala dovolj zaslužka. Tudi tedne ni bilo pravega dela ali pa so ljudje prinašali v popravilo samo stara oblačila. Zavoljo velike konkurence so močno padle tudi cene krojaških uslug. Temu so se pridružile še stanovanjske odpovedi zaradi neplačanih stanarin ter najemi vedno slabših in cenenih stanovanj ter lokala, ki mu niso sledili vsi stari klienti. Par poletnih mesecev smo preživeli celo pod kostanji pred šentpetersko kasarno. Še vedno sem živel »doma«, kjer me je čakalo le ležišče.

Po dveh letih, ki sta mi ostali v zavesti zlasti po nemoči, po spominih na bivanje v kletnih, zadušnih in po kloaki zaudarjajočih prostorih, po stradanju, slabo plačanih inštrukcijah in iskanju vsakovrstnih zaslužkov, sem postal v zadnjih dveh gimnazijskih razredih domači učitelj, vzgojitelj in spremljevalec umsko zaostalega zadnjega otroka, sina ugledne ljubljanske družine. Za nagrado sem dobival hrano in imel stanovanje. Kljub včasih mučnim situacijam, ki jih je varovanec povzročal doma, na cesti ali kjerkoli drugje, mi je ostal ta čas v lepem spominu. Iz »predmestnih« vzgojno razpuščenih razmer sem prišel v uglajeno meščansko sredino. V njej sem pridobil prvine bontonskega obnašanja in odnos do kulturnega ustvarjanja, zlasti do literature. Iz razgovorov pri družinskih skupnih obedih sem spoznaval svobodomiselnne, liberalne ideje in poglede, še posebej glede vere in Cerkve ter politike, a hkrati razširjal vedenjsko obzorje. V družini, kjer je usoda koroških sorojakov še poglobljala narodno zavest, sem se tudi sam navzemal rodoljubja in postajal v takratnih političnih razmerah diktature in vsejugoslovanskih strank slovenski narodnjak. Iz bogate domače knjižnice sem prebral vse do tedaj izižle letnike Ljubljanskega zvona in Dom in sveta, Slovana, domače klasike in številne romane, zlasti ruskih avtorjev, ki jih je oboževala srčno dobra in tudi kot ženska lepa gospodarica. Osvojil sem tako obsežno slavistično znanje, da je profesor slovenščine ob maturi in po njej hotel pri meni doseči, da bi si izbral ta študij.

Tudi dogajanja na gimnaziji, ki jih je bilo povezovati z neposrednim političnim razvojem, so vplivala na rast slovenske samozavesti. Iz slovenske čitanke smo morali trgati Cankarjeva besedila. Kot učne knjige so šolske oblasti predpisovale v cirilici tiskane učbenike za posamezne predmete. Na šolo so začeli prihajati posamezni profesorji iz srbohrvaškega dela kraljevine Jugoslavije. Z menjavo režima se je na zavodu menjal ravnatelj, prihajali pa so tudi posamezni novi profesorji za jugoslovansko vzgojo najpomembnejše predmete. Tako je v času vsiljene kraljevske ustave (1931) prišel na gimnazijo za klerikalne vladavine kazensko v Kočevje prestavljeni starejši profesor. Bil je velik »jugoslovenar«, toda kot človek dobričina. Iz spominov nanj samo en doživljam. V 6. ali 7. gimnaziji je ob neki priliki ves v zanosu razlagal, kako se bodo jugoslovanska »plemena« jezikovno in kulturno zlila v enoten narod. Kot prisposodo k temu razvoju je uporabil vzporednici, ki da se v neskončnosti združita. Po trenutku tišine se je iz zadnje klopi zaslišal glas sošolca, poznejšega pesnika in javnega delavca, tedaj pa vodje literarnega krožka, da se vzporednici nikdar, tudi v neskončnosti, ne strnita. Vsi drugi, nekako nabiti slovenstva pod vplivom punktacij, smo bruhnili v krohot, nekateri so tudi zaploskali. Profesor se je zmedel in brez besed zapustil razred. Ustrašili smo se, da bo dogodek prijavil ravnatelju, vendar je incident minil brez posledice.

Tudi sicer smo bili v razredu, čeprav nazorsko različno opredeljeni, narodnostno aktivni. V manjšem pevskem zboru je bila večina iz vrst sošolcev, ki so vplivali na to, da se je večkrat čula, celo na šolskih proslavah, pesem »Slovenec sem«. V mladeniški razboritosti smo se tudi s pestmi spopadali z bolj jugoslovanarsko usmerjenim sosednjim, za stopnjo višjim razredom.

Na gimnaziji sem imel k sreči veliko dobrih profesorjev, ki so z obsežnim znanjem in trezno besedo močno vplivali na moj duhovni razvoj, razširili intelektualne sposobnosti, vzgojili

smisel za analizo in sintezo. Pri njihovih predmetih sem dobil smisel za učenje in toliko znanja, da matura ni bila nikak problem, prav tako ne študij na fakulteti. Mednje je šteti oba latinista prof. A. Sovreta in I. Škerlja, slavista F. Koblarja, matematika I. Kavška, germanista dr. L. Sušnika, romanista prof. F. Perica, ki je pribežal v Ljubljano, ko so fašisti v Trstu ukiniteli časopis *Edinost*, kjer je bil urednik; vseh mi je bil tudi zgodovinar S. Kranjec. Bolj kakor sta pritegovala s svojo snovjo, sta nas dijake ustražovala s posebno metodo dela prof. Kozina in prof. Medveš. Prvi je po prvi ocenjevalni konferenci razred za svoje ure presedel po svoje: negativno ocenjeni dijaki so sedeli v prvih klopih, njim so po uspehu sledili ostali, odličnjaki v zadnjih. Nato je spraševal samo (oz. predvsem) negativne dijake; toda gorje, če ni na slučajno postavljeno vprašanje pozitivno odgovoril dober dijak. Takoj se je moral preseliti v prvo klop. Prof. Medveš pa je ob prihodu na šolo pri pouku fizike uvedel za nas nenavadno metodo. Ob vsaki uri je za uvod vprašal nekaj dijakov. Že drugo uro pouka sem bil poklican na kateder, seveda sem bil *nonparatus*. Profesor je seveda razglasil, da smo vsi trije, tedaj vprašani, dobili negativne ocene. »Besen« nad nenavnim načinom dela novega profesorja sem pred svojo klopjo hotel s tiho psovko izraziti nejevoljo. Toda psovko sem izrekel s polnim glasom. V hipu me je prešinila misel na izključitev in s tem na konec šolanja. Toda profesor se je samo obrnil proti razredu in dejal: »To je vaša stvar!« in nadaljeval z razlago. Vse leto sem imel v fiziki negativno oceno, čeprav sem obvladal debelo Reisnerjevo učno knjigo *Fizika*. Šele zadnje učno uro v letu sem dobil pozitivno oceno. Ne glede na vse sem bil tedaj in sem še danes hvaležen že pokojnemu profesorju; veliko mi je povedal s svojim ravnanjem in prispeval na moji poti k temu, kar sem.

Če je gimnazija dala dovolj temeljito znanje, pa se je vse drugo – etične oz. moralne norme, značajske poteze, odnos do dela (v zrelih letih so me označevali za fanatika dela), svetovni nazor itd. – počasi oblikovalo na samorastniški poti, vsaj v temeljih, v času do mature. Ves ta čas sem bil v nekakšnem nemirnem, vsekakor podzavestnem iskanju.

Sprva sem z delom lokalne mladeniške klape, ki je med drugim ustanovila nogometni klub *Herkules*, imenovan po močnih, kovinskih hlačnih gumbih – igrišče pa je bila neprometna ulica za jezuitskim kolegijem, hodil k dijaškemu Orlu v Ljudski dom, kjer je bil voditelj tudi Miško Kranjec. Po ukinitvi Orla sem se preselil k Sokolu na Tabor, kjer mi zavoljo prevelikega števila naraščajnikov ni bilo všeč. Potem sem bil skoraj dve leti pri Mladih borcih v Delavskem domu, vodil nas je Jože Slak, poznejši narodni heroj. Kulturna in športna dejavnost organizacije (dramatika, lutkarstvo, rokoborba, taborništvo, izleti) pa tudi njena pravila, usmerjena v poštenost, samozavest in človekoljubje, so me navduševala. Ko so oblasti dejavnost preprečile in voditelje kazensko preganjale, sem se z bratovo pomočjo vključil v dramski krožek Ferda Delaka, ki je vodil Delavski oder v isti hiši.

Hkrati sem bil, kakor velik del klape z ulic okoli cerkve sv. Jožefa, član kongregacije pri jezuitih. Poglavitna privlačnost so bila igrišča in prostori za namizni tenis ter dramska dejavnost pod vodstvom igralca E. Gregorina, ki sem ga osebno spoznal kot statist pri *Pasijonu* po 5 dinarjev za predstavo. To smer iskanja sem zaključil pri Mladcih prof. Tomca. Kako je do tega prišlo v zadnjem gimnazijskem razredu, se ne spominjam več. Epizoda se je zaključila takoj po maturi, odpor proti njihovim pogledom je bil premočan.

Ob vsem tem se je verska vzgoja, ki sta mi jo v mladosti dala iz verne kmečke družine izhajajoča mati, nato pa šolski verouk, vse bolj izgubljala. Ob rastoči življenski kritičnosti samohodca in spoznavanju licemerstva pri predstavnikih Cerkve, kjerkoli sem se srečeval z njimi, so namesto etičnih in moralnih načel katoliške vere pridobivale v meni veljavo splošne, občečloveške »strahu božjega« osvobodjene vrednote. Vedno bolj se mi je upiralo militantno nastopanje profesorja verouka pri dokazovanju nujnosti religije in trdnosti katoliških verskih resnic. V jezuitski sredini pa me je še posebej motila njihova težnja po obvladanju duš in klerikalna mentaliteta. Utrjeval se je dvom v vero in Cerkev, z njim pa osnova za poznejšo prekinitvev z obema. Hkrati se je izoblikovalo še eno, osebno zelo pomembno načelo, ki sem se ga držal vse življenje: ne dopustiti, da te kdorkoli povozí, ostani sam svoj in kritičen do vsega.